

Mate Parica, *Prapovijesne maritimne konstrukcije Dalmacije i Kvarnera* / *Prehistoric maritime structures in Dalmatia and Kvarner*, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2021.

Protekle dvije godine su uslijed pandemije i potresa usporile mnoge aspekte našega života pa tako i znanstveni i kulturni segment. Smanjena su i usporena arheološka iskopavanja, izložbe, događanja. Ipak, svojevrсни prisilni boravak u zatvorenom donio je i neke plodove – bilo je to vrijeme pogodno za pisanje, pripremanje rezultata istraživanja za objavu ili završavanje radova koji su na to već dulje čekali. Stoga nas ne čudi da se tijekom tih dviju godina pojavio niz zanimljivih novih knjiga i zbornika. Nažalost, neodržavanje živih predstavljanja donekle je umanjilo našu svijest o njihovoj postojanju. Kolikogod bila dobrodošla u takvim trenucima, predstavljanja *online* ipak ne mogu sasvim nadomjestiti živo predstavljanje i razgovor o nekoj publikaciji. Stoga smatram vrlo važnim da se sva ta izdanja prikažu u časopisima i tako upozore na svoja postojanja.

Između nekoliko važnih monografija s tematikom iz prapovijesne arheologije izdvojila bih jednu, doista inovativnu u ovoj arheološkoj grani. To je knjiga Mate Parice, *Prapovijesne maritimne konstrukcije Dalmacije i Kvarnera*, u izdanju Sveučilišta u Zadru. Naime, maritimnu temu navikli smo vezivati uz antičku, srednjovjekovnu i novovjekovnu arheologiju, ali ne i prapovijesnu. A koliko je to neopravdano zorno dokazuje spomenuta monografija. Ona je plod višegodišnjeg rada autora, a poticaj za nju dala su otkrića većeg broja prapovijesnih potopljenih lokaliteta koji zavređuju podrobniju obradu i objavu.

Knjiga donosi pregled dvadeset i šest maritimnih konstrukcija tj. luka, naseobina, komunikacijskih nasipa i sl. koje su danas uslijed podizanja razine mora potopljene, a nastajale su u vremenu od ranoga neolitika pa sve do rimske prevlasti na istočnoj jadranskoj obali. Knjiga je podijeljena u nekoliko većih cjelina, uz zaključak i popis literature. U uvodnoj cjelini koju čine četiri manja poglavlja autor najprije objašnjava da je poticaj za ovu knjigu nastao tijekom njegova sudjelovanja u istraživanju potopljenoga brončanodobnog naselja Ričul nedaleko od Zadra. To ga je navelo na zaključak da bi trebalo odrediti strateška mjesta na kojima bi se mogli nalaziti slični lokaliteti. Takva bi mjesta bili prostori ključni za kontrolu plovidbe, priobalnu trgovinu, prostori koji svojom konfiguracijom omogućuju izvlačenje plovila ili su zaštićeni od vremenskih neprilika. U nastavku slijedi kratak pregled dosadašnjih istraživanja potopljenih nalazišta na istočnoj obali Jadrana. Kratkoća ovoga poglavlja vrlo jasno govori koliko je ova tematika slabo istraživana. Ipak tu se ističe i ponavlja jedno ime, čovjeka kojemu je knjiga s punim pravom i posvećena, a to je Zdenko Brusić, pionir maritimne arheologije u nas. Njegov rad iz 1977. godine, "Prehistorijski podmorski nalazi na području južne Liburnije", objavljen u *Radovima Centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 24 (dakle, današnje HAZU) bio je prvi i dugo vremena jedini rad koji se bavio potopljenim prapovijesnim nalazištima spojenima komunikacijskim nasipom. Nova istraživanja toga tipa pojavljuju se tek od 2004. zahvaljujući nekolicini mlađih autora (Radić Rossi, Bekić, Karavanić, Koncani Uhač, Uhač, Pešić, Ilkić, Mihajlović, Zmajić).

Pretpostavka o tome gdje bi se mogle očekivati potopljene maritimne konstrukcije zahtijeva dobro poznavanje i razumijevanje geomorfoloških obilježja istočne jadranske obale, pa nas autor ukratko i o tome informira te ističe da je prostor obuhvaćen istraživanjem zapravo područje današnje Dalmacije, od Velebita na sjeveru do Konavala na jugu, uključujući i sve istočnojadranske otoke jugoistočno od Kvarnerskih vrata. Osim prostornoga važan je i vremenski okvir koji seže od početka neolitika do kraja željeznoga

doba. U tom kontekstu autor skreće pozornost na neke probleme poznavanja prapovijesti na prostoru Dalmacije i Kvarnera. Na kraju uvodne cjeline autor upoznaje čitatelja s metodologijom rada koja se najprije zasniva na proučavanju dosadašnje literature, pri čemu je uočeno da su svi lokaliteti uglavnom bili sagledavani kao pojedinačne pojave jer ih nije bilo dovoljno da se ozbiljnije sagleda cijeli sustav. Stoga je daljnji korak u radu bio pronalaženje novih, dosad nepoznatih lokaliteta pri čemu su od goleme pomoći bile analize satelitskih snimaka priobalnog područja istočnoga Jadrana. Uočavanje određenih anomalija u reljefu morskog dna potaknulo je terenski pregled kojim su dokumentirani mogući konstruktivni elementi, prikupljena prateća arheološka građa te uzeti uzorci drva i kosti za kronometrijsko datiranje.

Glavninu rada čini cjelina pod naslovom "Nalazišta prapovijesnih maritimnih konstrukcija", zapravo opsežan i detaljan katalog svih nalazišta razvrstanih kronološkim slijedom od neolitika, preko eneolitika, brončanoga doba do kraja željeznoga doba te prostorno od sjevera prema jugu. Najveći broj lokaliteta potječe iz brončanoga doba (12), nešto manje željeznoga (7), a najmanje neolitika (4) i eneolitika (3). No pristup svim lokalitetima slijedi jednaki obrazac: određenje geografskog smještaja, povijest istraživanja, detaljan opis uočenih konstrukcija na nalazištu, opis zatečenog stanja, očuvanost nalazišta s obzirom na ljudsku i prirodnu devastaciju pa raspravu o dataciji i opis maritimnih osobina nalazišta i bliže okolice. Ovo će poglavlje zacijelo biti neizostavan izvor u svim budućim istraživanjima maritimnih konstrukcija, ali i važna dopuna poznavanju životnih prilika i navika prapovijesnog stanovništva istočne jadranske obale.

U poglavlju "Potopljeni prapovijesni lokaliteti kao markeri za određivanje promjene razine mora u holocenu" autor zorno pokazuje kako je moguće usporedbom relativnog odnosa između dijelova istraženih lokaliteta i današnje morske razine te njihovom kombinacijom s radiokarbonskim datumima i/ili determinacijom keramičkih nalaza utvrditi kretanje, odnosno promjene razine mora tijekom prapovijesti. Rezultati do kojih je na taj način došao pokazuju da je razina Jadranskog mora tijekom neolitika (između 6000. i 4500. g. pr. Kr.) varirala od oko 6 do 4,9 m ispod današnje, tijekom eneolitika oko 4,5 do 3 m, dok je tijekom brončanoga doba (15.–13. st. pr. Kr.) bila prosječno oko 2,4 m, starijega željeznog doba (8.–5. st. pr. Kr.) prosječno 2,1 m, a tijekom mlađega željeznog doba prosječno 1,9 m ispod današnje razine.

"Materijali i tehnike gradnje maritimnih konstrukcija" predmet su naredne cjeline. S obzirom na to da je većina prapovijesnih struktura razmatranih u ovoj knjizi sagrađena na mjestima koja imaju povoljna prirodna obilježja, odnosno ondje gdje je potrebno najmanje građevinski intervenirati, to su često otočići koji su umjetnim komunikacijskim nasipom spojeni s kopnom. No, ako strateški važni položaji ne pokazuju takve pogodnosti, onda se grade umjetni otoci. Kao građevinski materijal koriste se pretežito drvo i kamen, ali i nasebinski otpad sačinjen od fragmenata keramike, životinjskih kostiju, školjaka, manjih ulomaka drva pa čak i bioloških ostataka. Kamen je najčešće neobrađen, onakav kakav je izvađen iz prirodnog ležišta. Zasad najstariji primjer kamenog nasipa je onaj koji spaja otok Galešnjak s kopnom, a nedvojbeno je datiran ulomcima *impresso* keramike. Najkvalitetnija pak izvedba kamenih blokova suhozida zamijećena je na kasno-neolitičkom nalazištu Soline na otoku Korčuli, ali nije riječ o obrađenim pločama nego je kamen prirodno pločast. Kameno popločenje uočeno je na brončanodobnom lokalitetu Ričul gdje je ono moglo biti popločenje unutar mogućih objekata ili dio komunikacija između njih. Koncentracija popločenja paralelno s obalom često se izmjenjuje s većim brojem drvenih pilona zabijenih u šljunčano dno, pa se čini da je riječ o učvršćenju oba-

le. Dakako, piloni su mogli biti i dio nekih nadzemnih objekata, na što upućuju i ostaci kućnoga lijepa, no to nije moguće utvrditi jer se drvo sačuvalo samo na razini morskog sedimenta, ali ne i iznad njega. Tehnika izgradnje obale i bedema u kombinaciji drvenih greda i amorfnog kamenja također je uočena na nekima od lokaliteta.

Najteže je bilo odgovoriti na pitanje koja je bila funkcija uočenih maritimnih konstrukcija, no autor je na temelju svih prikupljenih podataka pokušao dati i taj odgovor. Pritom ističe da njihova funkcija nije morala biti uvijek jednaka, pa stoga svaku treba sagledavati u kontekstu određenog vremena. Većina se konstrukcija odnosi na otoke i otočiće koji su tako umjetnim komunikacijskim nasipima povezani s kopnom ili drugim otocima. Dakle, neke od konstrukcija mogu biti naselja na umjetno stvorenoj obali, druge najvjerojatnije imaju fortifikacijsku ulogu ili pak ulogu refugija. Potonje prema mišljenju autora ponajviše vrijedi za brončano doba, vrijeme brojnih migracija, ratova, pa i većih etničkih gibanja. S druge strane, neke maritimne konstrukcije, posebice one koje se sastoje od izrazito dugačkih komunikacijskih nasipa, mogle bi predstavljati svojevrsne pomorske baze neke već dobro organizirane pomorske skupine ili zajednice skupina, s ciljem osiguranja plovila i njihovih posada. No, nije isključeno da su neki od takvih nasipa (primjerice onaj na lokalitetu Stipanac na Prokljanskom jezeru) služili za prijelaz kolima te tako omogućavali prijevoz robe u razmjeni, odnosno omogućavali kombinaciju pomorske i kopnene trgovine. Postoje, međutim, i takve konstrukcije koje se mogu protumačiti kao rampe za izvlačenje brodova. U prilog takvome tumačenju govori činjenica da se redovito nalaze u zoni najzaštićenijoj od valova. U tom kontekstu autor donosi još jedno zanimljivo promišljanje. Naime, u zoni nekih od uočenih rampa vidljiva je i najveća koncentracija keramičkog materijala, što bi impliciralo da su se ondje između izvučenih brodova odvijale i raznovrsne svakodnevne aktivnosti. To autora podsjeća na Homerovu *Ilijadu* u kojoj se na mnogo mjesta opisuju izvučeni brodovi oko kojih se nalaze šatori za smještaj vojnika i mornara.

Radi boljeg razumijevanja problematike prapovijesnih maritimnih konstrukcija autor u kraćem poglavlju "Zapadna obala Jadrana" donosi sažeti pregled prapovijesnih procesa na zapadnoj, talijanskoj obali Jadrana. Podsjeća na dobro poznati transjadranski pomorski most koji preko poluotoka Gargana, otočja Tremita te naših otoka Palagruže, Sušca i Korčule već od početka neolitizacije spaja dvije obale Jadrana, omogućujući tako kolanje sirovina i drugih materijalnih dobara, ali i znanja i ideja. Ističe i fenomen utvrđenih naselja na jugoistočnoj obali Italije čiji geostrateški smještaj pokazuje njihovu važnu ulogu u pomorskom prometu i trgovini tijekom brončanoga doba.

U posljednjem poglavlju "Maritimne konstrukcije i mogućnost teritorijalne ekspanzije pomorskih elita" autor pokušava problematiku maritimnih konstrukcija sagledati u povijesno-sociološkom okviru. On smatra da migracije i nesigurnosti tijekom eneolitičkog vremena na kontinentalnom prostoru upućuju na porast važnosti komunikacija morskim putem. Maritimne konstrukcije uočene tijekom spomenutoga razdoblja čine komunikacijski nasipi prema manjim otocima, koji sami po sebi imaju fortifikacijska obilježja, što se uklapa u već poznatu sliku formiranja gradinskih, dakle prirodno zaštićenih naselja u tom vremenu. No, još su zanimljivija, čak i intrigantnija, autorova razmišljanja o kasnobrončanodobnim i ranoželjeznodobnim maritimnim konstrukcijama na području srednje i južne Dalmacije, poglavito na srednjodalmatinskim otocima, koje smatra bazama za pomorsku trgovinu i kontrolu plovnoga puta, a moglo ih je izgraditi samo dobro organizirano društvo koje ima apsolutnu prevlast nad morem. U drugoj polovici drugoga tisućljeća prije naše ere to bi mogli biti Liburni, a s obzirom na raspored, broj-

nost, karakter i osobito dataciju takvih lokaliteta, autor smatra da ishodišno područje ove pomorske zajednice nije između Raše i Krke, nego prostor srednjodalmatinskih otoka i okolice Splita, a tek kasnije u ranome željeznom dobu naseljavaju područje Kvarnera. Smatra da ovakvo mišljenje podupiru i najstariji izvori koji spominju Liburne na Hvaru, Visu i Lastovu, a koji su bili zanemareni.

Dakako, ne moramo se složiti sa svim autorovim pretpostavkama – uostalom on i sam kaže da za sve njegove pretpostavke nema sigurnih arheoloških dokaza, da tema zahtijeva još dodatnih istraživanja, ali i ponovnog propitivanja povijesnih izvora. Ali iscrpni i precizni podaci o svim promatranim lokalitetima još će dugo vremena svima moći biti ishodište za daljnja proučavanja i donošenje novih i/ili drukčijih zaključaka.

Izlaganja na hrvatskome jeziku prati i doslovni engleski prijevod, što će nedvojbeno omogućiti prihvaćanje knjige u daleko širem krugu od onoga hrvatskog čitateljstva. A tema je bez sumnje vrlo zanimljiva svim istraživačima života ljudskih zajednica na širem sredozemnom području, ali i u drugim maritimnim okruženjima.

Na kraju, kao ne manje važno, svakako valja naglasiti da je knjiga, uz uobičajeni znanstveni aparat (bilješke, opsežna i relevantna bibliografija), izvrsno ilustrirana fotografijama svih nalazišta, kako zračnim snimkama tako i onim terenskim i podvodnim, pa čitatelj lako može pratiti, provjeravati i propitivati autorova promišljanja.

Tihomila Težak-Gregl